

Farmaceutika v konventní knihovně benediktinského kláštera Broumov v roce 1801

Barbora Machová

Katedra pomocných věd historických a archivnictví FF UHK (studující)

Článek popisuje složení knižní sbírky medicínské literatury v knihovně kláštera Broumov podle katalogu z roku 1801, zvláště přibližuje knihy z oblasti farmacie a botaniky. Provádí porovnání se současným stavem knihovního oddělení „Medici“ a ze záznamů na dochovaných knihách se pokouší určit předchozí majitele a uživatele knih a zjistit, zda a jak klášter v lékárnictví komunikoval s okolním světským prostředím.

Klíčová slova: farmaceutická literatura, klášter Broumov, knihovny benediktinů, raný novověk.

Pharmaceutical literature in the Broumov Benedictine convent library in the year 1801

The article describes composition of the medical collection in the Broumov Benedictine convent library based on a catalogue from the year 1801, with detailed description of titles on pharmacy and botanics. This is followed by comparison with contemporary content of the „Medici“ library department, identification of previous book owners and users based on records on preserved books, and an attempt to find out how the monastery communicated with its secular surroundings in the field of pharmacy.

Key words: pharmaceutical literature, Broumov monastery, Benedictine libraries, early modern age.

Úvod

Za rozvoj vědění ve vzdálené minulosti vděčíme do velké míry mnišským řádům a klášterům. Nejstarší mužský řád benediktinů se soustřeďoval na spiritualitu, uchovávaní vědění i na tzv. klášterní medicínu – odtud pochází tradice klášterních lékáren a pěstování rostlin. Knihy z oblasti medicíny byly odjakživa součástí klášterních knihoven a tak je tomu i v Broumově. Broumovský klášter založili v 13. století benediktini z břevnovského kláštera, aby rozvíjel osídlení a hospodářství v tehdy pustém území „za Stěnamí“, z něž část je dnes polské Kladsko. Klášter rostl co do významu i bohatství. Již od počátku byla v klášteře škola, pozdější známé broumovské klášterní gymnázium absolvovali třeba Bohuslav Balbín nebo Alois Jirásek. V broumovské knihovně byl uložen Codex Gigas, tzv. Dáblova bible (než ji opat daroval císaři Rudolfo II. do Prahy, odkud ji odvezli Švédové...). S Břevnovem zůstal Broumov úzce propojen, v neklidných dobách 15.–17. století byly oba kláštery spojeny a břevnovský klášter podřízen broumovskému opatovi. V 50. letech 20.

století pak postihla klášter neblahá komunistická „Akce K“, při níž mimo jiné byla část knižního fondu kláštera mimo barokní konventní knihovnu zničena (zničeny byly opatská a gymnaziální knihovna), nejstarší tisky byly naopak odvezeny do Památníku národního písemnictví (1). Knihovna byla svěřena do správy Studijní knihovny Zdeňka Nejedlého v Hradci Králové (později Studijní vědecké knihovny), v roce 1991 byl celý klášter navrácen benediktinům.

Dnes je klášter v Broumově známý pro svou architekturu a barokní sálou knihovnu, čítající nyní na 17 000 svazků. Celý obsah knihovny však dlouho nebyl zkoumán. Proto v letech 2016–2020 probíhal v historické konventní knihovně benediktinského kláštera v Broumově projekt *Brána moudrosti otevřená: barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad*, zaměřený na zkoumání a konzervaci knihovního fondu¹. Mimo jiné byla během projektu objevena sada devíti knihovních katalogů, které sestavil knihovník a podpřevor kláštera Rupert Strahl v letech 1790–1802 a které byly dosud považovány za ztracené (2). Jedná se

1 Na projektu spolupracovaly Univerzita Hradec Králové, Univerzita Pardubice a Moravská zemská knihovna, prezentace a výstupy projektu jsou dostupné na webové stránce <https://branamoudrosti.cz/pages/project.html>.

o nejstarší dochovanou katalogizaci knihovny z období jejího raně novověkého rozkvětu. Sedmý svazek katalogu z roku 1801 se zaměřoval na oddělení XXIV *Medici*, tedy medicínskou literaturu (3). V návaznosti na tento objev jsme provedli přepis katalogu a analýzu tehdejšího obsahu medicínské literatury a následně soupis aktuálního stavu knihovního fondu oddělení XXIV *Medici* v konventní knihovně Broumov ke dni 29. 4. 2022 a porovnání katalogu s dochovanými svazky (položky Strahlova katalogu představují cca třetinu současného stavu) (4). Na tomto základě lze učinit některé závěry, které mohou zpřesnit obraz klášterní medicíny a farmacie v Čechách raného novověku.

Charakteristika fondu

Soubor knih oddělení *Medici* podle katalogu z roku 1801 byl rozsáhlý, zapsáno bylo 710 titulů širokého tematického rozptýlu. Pro účely analýzy titulů s tematikou zdravotních a přírodních věd bylo nutno tento soubor vymezit přesněji. Vyřadili jsme tituly z oblastí, které s medicínou nesouvisely ani okrajově, např. náboženství, filosofie. Pro přesnější určení počtu bylo dále nutno odečíst duplicitní zápisy některých knih v katalogu. Knihy byly zapisovány primárně abecedně podle příjmení autora, nejméně 57× jsme však našli duplicitní zápis téže knihy, a to v „předmětových skupinách“ jako např. *Augen*, *Zahne*, a dále u názvů míst v případě textů o lázeňství. Dále je nutno u starých tisků počítat s praxí tzv. konvolutů, tedy svazování tematicky souvisejících spisů různých autorů do jednoho svazku. Katalog důsledně zapisoval jednotlivé tituly zvlášť a vyznačoval, kterého svazku jsou součástí². Pro obsahovou analýzu jsme výsledně pracovali s knihovním souborem o rozsahu 465 položek z katalogu oddělení *Medici*, které jsme si orientačně rozdělili do následujících okruhů:

- *Medicina obecná* – spisy o medicíně a léčení bez zřejmého konkrétního zaměření: 158 knih
- *Konkrétní lékařství* – týkající se konkrétní nemoci, příp. konkrétní části lidského těla: 83 knih
- *Lázeňství* – popisy lázní, léčivé prameny: 33 knih
- *Přírodní vědy* – např. chemie, mineralogie, ale i alchymie: 35 knih
- *Zemědělství* – zemědělství, zahradnictví, návody k pěstování: 46 knih
- *Praktické vědy* – hospodářství, technika, kalendáře (texty týkající se kupř. ekonomického vedení jednotlivých klášterních „provozů“): 38 knih
- *Farmacie a botanika* – příručky o léčivech a léčivých přípravcích, spisy o vlastnostech rostlin, herbáře: 72 knih

Z hlediska stáří knihovního fondu je logické, že v katalogu nejvíce frekventované období představují léta 1751–1800 (115 knih), tedy doba obecně rostoucí knižní produkce i rozšiřování poznání v rámci medicíny. Poměrně silně je však zastoupeno i nejstarší období: 13 položek vydaných do roku 1500, 52 položek mezi lety 1501–1550. Naopak slabá je produkce z první poloviny 17. století. Vůbec nejstarší knihou v katalogu, a zároveň nejstarším dochovaným titulem z oblasti lékařské literatury

v Broumově, je prvotisk *Tractatus de proprietatibus rerum* františkánského mnicha Bartholomea Anglica z 13. století, široce přetiskovaná encyklopedie shrnující tehdejší poznání světa a přírody. Zdejší výtisk pochází z Kolína nad Rýnem z roku 1481³.

Z hlediska geografického původu knih sledujeme během staletí jednoznačný posun. U svazků z konce 15. a 16. století je produkce rozptýlená po celé západní Evropě a nejfrekventovanější místa vydání značně vzdálená od Broumova: Leyden, Antverpy, Basilej, Benátky, Štrasburk, Frankfurt. Jedná se vesměs o tradiční centra západoevropské vzdělanosti. U pozdějších titulů (zejm. 18. století) jednoznačně převažují knihy vydané v Praze a ve Vídni, s velkým odstupem následují Frankfurt a Lipsko, dále jsou místa rozdrobená v minimálním počtu svazků mezi třicet různých německých měst. Také pouze jednotlivě jsou zastoupena jiná města dnešní České republiky – Olomouc, Hradec Králové, Cheb. Tento posun dokládá, jak se postupně německé prostředí zapojovalo do masovější produkce medicínské literatury a jak se zároveň české a rakouské prostředí uzavíralo před zásadnějšími vydavatelskými vlivy zvnějšku, tento jev platí i pro jiné medicínské knihovny té doby (5). Jistou regionální zajímavostí je počet celkem 27 knih vydaných v oblasti Kladska a Slezska (Kladsko, Jelení Hora, Hlohov, Svídnice, Vratislav i jiná města), které dokládají spojení Broumovska s tímto prostředím: obě území byla až do 18. století součástí Českého království, v relativně blízkém Wahlstadtu (dnes Legnickie Pole) měli břevnovsko-broumovští benediktini proboštství.

Přes dvě třetiny knih byly v latině, třetina v němčině. Pouhé čtyři knihy v katalogu byly vydány česky:

- Tomáš Jordán z Klausenburku: *Kniha o wodách hojitedlných neb Teplicech moravských* (Olomouc, 1580, signatura 24B11). Zakladatelský spis české balneologie.
- *Rozliční dobří prostředkové, kteříž se v čas morové rány užívati mohou* (Praha, 1679, nakladatel Jiří Černoch, sign. 24D86). Jde o známou knihu patřící mezi návodné spisy o opatřeních proti moru s výtahy ze starších herbářů, kterých v 17. století vyšla v češtině řada.
- Josef Antonín Janiš: *Aučinlivé spravování včel pro obecného krajana v království Českém* (Praha, 1789, sign. 24F32) – kniha zakladatele moderního českého včelařství.
- *Wanzen – Fliegen – Schaben zu vertreiben Mittel* (Augsburg, 1796, sign. XXIVC18 – nedochováno), tedy pojednání o hubení štěnic, much a švábů. Kniha byla v katalogu zapsána dvakrát, z toho jednou s poznámkou „in Böhmisch“, v současnosti však již v oddělení není, takže její českou verzi není možné ověřit.

Naopak nezapsaná v původním katalogu se v současném oddělení *Medici* nachází česky psaná kniha slovenského faráře a léčitele Jána Tonsorise z Vrbového *Pravá rada lékařská* (Skalica, 1780, sign. 24Ca13), jeden z prvních slovenských lidově léčitelských spisů.

2 Kvůli ne vždy úplnému vyplnění všech rubrik zápisu bylo obtížné duplicitu určit s jistotou, četnost duplicit však vede k závěru, že mohlo jít o záměr umožnit křížové tematické vyhledávání v katalogu. Navíc byly v katalogu u velké části knih zaznamenány následné, i několikanásobné, změny signatur, značící jejich přesouvání jak v rámci oddělení, tak i do jiných oddělení knihovny a zpět.

3 Kniha má v katalogu signaturu XXIVB21, dnes je uložena mimo oddělení v chráněném depozitu, během projektu byla z katalogizovaná v elektronickém katalogu Moravské zemské knihovny (<https://vufind.mzk.cz/Record/MZK03-001236005>) a zanesena do evropské evidence prvotisků CERL – Material Evidence in Incunabula (<https://data.cerl.org/mei/02139727>). Zde lze dohledat i další broumovské prvotisky: https://data.cerl.org/mei/_search

České svazky dokládají mj. tematický rozptyl knihovny a současně ukazují, že v češtině byly v raném novověku vydávány především texty – z dnešního pohledu – popularizační. Čeština nebyla ve sledovaném období používána jako odborný jazyk ani jako komunikační a studijní řeč uvnitř řádu. Většina bohemik (tedy knih českých autorů nebo vydaných na českém území) ve fondu je proto jazykově nečeská. To platí také např. pro text slovenského, později pražského lékaře a rektora Jana Jessenia (1566–1621) *Adversus pestem consilium, cum eiusdem de mithridatio et theriaca disputatione*, který byl součástí svazku Gregora Horsta *De tuenda sanitate studiosorum et literatorum* (Giessen, 1615, sign. XXIVC12 – nedochováno). Katalog u Jesseniova jména vyznačuje ve zvláštním sloupci velké X, stejně tak jsou označeny knihy jiných protestantských autorů. Striktně katolický řád tedy neodmítal díla protestantů. V pravidlech knihovny, sepsaných v předmluvě k pátému svazku Strahova katalogu však není žádná zmínka o označování knih značkou X (6), nevíme tedy, zda a jak to případně ovlivňovalo přístup čtenářů k těmto knihám.

Farmaceutické knihy a spisy z příbuzných oborů

Z oblasti farmacie a botaniky, tedy se zaměřením na léčivé přípravky, předpisy na jejich přípravu, herbáře, vlastnosti léčivých rostlin apod., bylo v katalogu zaneseno celkem 72 knih. Tato oblast byla, při omezených možnostech dřívější medicíny, od počátku v medicínské literatuře významná. Broumovský fond zahrnuje všechny její zásadní oblasti. Již ve středověku se ve farmaceutickém písemnictví vydělily texty o správné přípravě léčivých přípravků, zvané v různých dobách *antidotarium*, *dispensatorium*, *receptář*, *pharmacopoeia*⁴ neboli *lékopis* (7).

Katalog knihovny tak obsahoval různé klasické souhrnné příručky:

- tři vydání *Pharmacopoeia Medico-Chymica* Johanna Schrödera, městského lékaře ve Frankfurtu (jeho *Pharmacopoeia* byla poprvé vydána 1641, v Broumově byla vydání latinská z roku 1649 a 1677, sign. 24Ca4 a 24Ca3 – dnes přítomny, a vydání německé z roku 1673 sign. XXIVA28 – nedochováno);
- *Pharmacopoeia Bateana* anglického dvorního lékaře George Batea s doplňkem německého lékaře Johanna Jacoba Ficka (*Fickii Ioannis Iacobi Pharmacopoeia Bateana* – Frankfurt, 1711, sign. XXIVD6, nedochováno);
- dvě vydání *Pharmacopoeia Augustana renovata* – Augsburský *lékopis* (Augsburg, 1610, sign. 24A12, a 1618, sign. 24B19, přítomny);
- oficiálně schválený široce používaný *lékopis* pro české prostředí *Dispensatorium pharmaceuticum Pragense* (Praha, 1750, sign. 24A18, přítomno) – jde o druhé vydání pražského *Dispensatoria*, nejstarší vydání bylo z roku 1739;
- *Taxa et Valor medicamentorum* (Praha, 1737, sign. XXIV B35, nedochováno) – oficiální seznam úředně stanovených cen léčiv a základních ingrediencí.

Dále zde byly individuální receptáře raně novověkých autorů, například *Dispensatorium cum appendice* Valeria Corda (Benátky, 1554, sign. XXIVC4, nedochováno), *Antidotarium speciale* Johanna Jacoba Weckera (Basilej, 1588, sign. XXIVA24, nedochováno), *Nützliche Kleine Haus-Apothek* Daniela Beckhera (Lipsko, 1685, sign. XXIVC18, nedochováno), dvě knihy Nicolase Bautisty *Monardese De simplicibus medicamentis ex Occidentali India delatis* (Antverpy, 1574, sign. XXIVC20, nedochováno) a *Simplicium medicamentorum ex novo orbe quorum in medicina usus est historia libri* (Antverpy, 1582, sign. XXIVC21, nedochováno), *Compendium aromatorium* Saladina z Ascola (Benátky, 1508, XXIV B 28, nedochováno), *Kleines Distillierbuch* Hieronyma Brunschwiga (Štrasburk 1509, sign. XXIVA23, nedochováno).

Nechyběly ani autority středověké a antické medicíny, především *Nicolai Antidotarium cum expositionibus Platearii, et Ioannis de S. Amando*, základní středověká pharmacopoeia proslulé salernské medicínské školy. Zdejší vydání bylo z Benátek roku 1508 (sign. XXIVB28, nedochováno), s doplňky lékaře ze salernské školy 12. století Matthaia Platearia, a Jeana de St. Amand působícího v Paříži v 13. století. V tomtéž svazku byl také spis *Mesue Opera cum Mondini expositione in canonem missae* slavného perského autora z 8. století Mesue (Yuhanna ibn Masawaiyh). Antické autory představují např. *Liber de compositione medicamentorum* Scribonia Largi, lékaře římského císaře Claudia (Basilej, 1529, sign. XXIV C19, nedochováno) a *De materia medica* Pedania Dioscorida (Leiden, 1543, sign. XXIVD5, nedochováno).

Knihy o botanice představují herbáře i pojednání o jednotlivých rostlinách a jejich lékařském využití. Herbáře byly povětšinou latinské pouze s obecným názvem *Herbarium*, případně německé s názvy *Kräuter-buch*, *Kräuter-Arzt*. Nejstarší herbáře v katalogu byly z roku 1485: Johannes von Cuba, *Gart der Gesundheit* (Augsburg 1485, sign. XXXVIA12) a z roku 1486: Herbarius (Pasov 1486, sign. XXIVB9)⁵, herbáře se dochovaly a kodikologicky je zpracovala historička Krisztina Rábai (8). Byl zde také známý Matthioliho herbář (Praha, 1596, sign. XXIVB39, nedochováno). Z novějších knih o botanice zaujmou tři knihy švédského botanika Carla Linného, vydané ve Vídni v letech 1763–1770 (sign. XXIVC68, XXIVC69, XXIVB14, nedochovány).

Ve fondu byly zařazeny také univerzitní disertace z univerzit v Praze a Vídni, obdoba dnešních diplomových nebo doktorandských prací. V katalogu jich bylo celkem 45 z rozmezí let 1695–1784⁶, z toho bylo z oblasti farmacie a botaniky šest disertací zaměřených na určitou látku a její užívání: *Dissertatio de mannae gramine*, *Dissertatio de opio*, *Dissertatio de usu mercurii sublimati corrosivi*, *Theses inauguralis de corruptelis medicamentorum praecavendis*, *Dissertatio de Arcani tartari*, *Dissertatio de gratiola* (sign. 24Ca33, 24D55, 24B14, 24Db52 přítomny, XXIVC37, XXIVD28 nedochovány).

4 Pojem „pharmacopoeia“ se v evropské literatuře objevuje jako součást názvů odborných publikací od 16. stol., k označení závazných farmaceutických standardů (= *lékopisů*) je poprvé použit v názvu 2. vydání Augsburského *lékopisu*, od 18. století se všeobecně rozšířil a nahradil dříve a paralelně používané pojmy.

5 Herbáře jsou uloženy v odděleném chráněném depozitu, byly také z katalogizovány v databázi Moravské zemské knihovny: herbář Johanna von Cuby z roku 1485 má katalogový záznam MZK <https://vufind.mzk.cz/Record/MZK03-001236215>, herbář z roku 1486 má katalogový záznam MZK <https://vufind.mzk.cz/Record/MZK03-001246117>.

6 V současném oddělení bylo disertací ještě více, protože byly do fondu zařazovány i po uzavření katalogu. Jejich množství souvisí bezpochyby s aktivitou benediktinského řádu v rakouském vzdělávacím systému. Na některých disertacích je uvedeno osobní věnování, takže je možné, že jejich autoři prošli řádovým gymnáziem. Navíc broumovští opati Stephan Rautenstrauch, Jakub Chmel či Jan Nepomuk Rotter působili jako rektori nebo děkani fakult na univerzitách, tudíž mohli získávat disertace z titulu své funkce a tak zdarma rozšiřovat knihovnu o relativně nové poznatky.

Tematickou skupinou blízkou k zájmům farmacie jsou přírodní vědy. V katalogu byly nejvíce zastoupeny knihy o chemii, např. *Chymischer Glückshafen, oder Concordanz* Johanna Joachima Bechera (Frankfurt 1682, sign. 24B22) nebo *Chymie (die) von Maria Meurdrac* první ženské autorky o chemii Marie Meurdrac (Frankfurt, 1673, sign. 24Cβ32). Patřila sem také mineralogie, astronomie i alchymie, např. kniha *Bermannus sive de re metallica* německého mineraloga a metalurga Georga Bauera známého jako Agricola (Lipsko, 1546, sign. XXIV D11, nedochováno).

Přibližně třetina z knih zapsaných v Strahlově katalogu Medici je ve fondu dnes přítomna, a naopak do fondu mezitím přibýly další knihy, které v katalogu zapsány nebyly. Všechny tituly, od méně či více objemných kompendií veškeré medicíny, přes pojednání o jednotlivých chorobách, mezi nimiž nepřekvapivě převažoval mor, až po lázeňství, jednotlivě vyjmenovat nelze. Případným zájemcům je celý soupis katalogu z roku 1801 a srovnání s aktuálním stavem oddělení Medici k dispozici na online úložišti https://unihk-my.sharepoint.com/:x:/g/personal/rybenkl1_uhk_cz/EUVVYNq4MRtHlLuleTzejAB8MJpgWLY-P3UbGpXctCo5w?e=GweOIw.

Knihy z oblasti farmacie a botaniky měly oproti ostatním oblastem vyšší podíl starých tisků a méně se jich dochovalo, ze 72 knih v původním katalogu jich nyní v oddělení Medici je pouze 13. Projevuje se to zvláště u herbářů, z celkových deseti herbářů v katalogu bylo osm vydáno do roku 1600 a nyní není v oddělení Medici přítomen žádný, avšak jsou uchovávány odděleně. Jistě patřily mezi vybrané knihy převážené v 50. letech do Památníku národního písemnictví (příčemž v této době docházelo i ke ztrátám a krádežím), odtud byly dochované knihy v 90. letech benediktinskému řádu navraceny a vzácné tisky z nich byly uloženy v odděleném chráněném depozitu mimo dnešní knihovnu⁷.

Cesty farmaceutické literatury do kláštera a uživatelé knih

U dochovaných knih je možno podle provenienčních záznamů vysledovat jejich vlastnictví a užívání. Nepočtené, ale o to zajímavější vpisky v knihách svědčí o tom, že byly kdysi ve vlastnictví jak jednotlivců řeholníků (či spíše v jejich trvalém užívání, protože podle řádových pravidel neměli řeholníci nic vlastnit), tak institucí. Například až devět knih pochází z benediktinského kláštera Svätý Jan pod Skalou, který byl zrušen za Josefa II. V knize Johanna Junckera *Conspectus therapiae generalis* (sign. 24A25) čteme vpisky *Etio liber pertinet ad Monaster h. Joanni sub rupe, Wenceslaus Tichý, Laurentii Mayer*, v knize *Anleitung zur Heilung der Hundswuth* (sign. 24B32) vpisek *Ex libris Apothecae S. J. Sub Rupe*. Dvě knihy patřily řeholníkovi Amandu Novotnému (*Ex Libris F. Amandi Novotny*), který působil od r. 1770 v klášteře Sv. Jan pod Skalou jako „apothecarius“ a „infirmarius“, poté přešel do Broumova a pravděpodobně je totožný s majitelem dalších tří knih studentem Josefem Ignácem Novotným (*Ex Libris Josephi Ignatii Novotni Artis Pharmaceuticae Studiosi*), jedná se o knihy *De compositione pharmacorum localium* Claudia Galena (sign. 24D115), *Urinae foeminarum hystericarum* (sign. 24D69), *Dispensatorium pharmaceuticum Pragense* (sign. 24A18), *Opera*

medica Michaela Ettmullera (sign. 24A19) a Hippokratovy *Aphorismy* (sign. 24Cβ30). Knihy byly přebírány i z jiných řádových míst, nejčastěji z břevnovského kláštera sv. Markéty. Svědčí o nemalé migraci řeholníků mezi jednotlivými domy.

Další zjištění uživatelé byli přímo broumovskými řeholníky (9): zdejší lékárník bratr Lucas Stehlik (1733–1786) s vpisky *fratris Lucae* v knihách *Via regia sive modus extemporaneus praescribendi generaliter remedia* Jana Františka Löwa z Erlsfeldu (sign. 24D119), *Formulae remediorum in materiam medicam* Francisca Hartmanna (sign. 24Ca11), *Infections Ordnung der Stände Schlesien* (sign. 24A15) a *Medicinisches Handbuch* Lorenze Heisster (sign. 24B27). Dále např. P. František Josef Theumer: *Ex libris P. Frant. Josephi Theumer* u knihy *Chymischer Glückshafen* Johanna Joachima Bechera (sign. 24B22) nebo P. Florianus Werner: *comparavit P. Florianus Werner Bened. Břeu* u knih *Hausmittel* (sign. 24E23), *Verbogene Geheimnisse* (sign. 24Dβ9) a u knih Samuela Tissota *Von der Krankheiten der Vornehmer und Reicher Person* (sign. 24Ca32) a *Anleitung für das Landvolk* (sign. 24Ca30). Nalezena byla také jména uživatelů mimo klášter nebo která se (zatím) nedaří spojit s konkrétní osobou: namátkou doktor Martin Novák (*Ex Libris Martin Novak Medic Doctoris*), humanistický učenec z Vratislavi Mathäus Wackenfels (1550–1619), případně jeho potomek (*Mathaus a Wachenfils in Jungfrauendorf*), doktor Geyger (*Geyger Medic et Chir. D.*), mezi vlastníky později zařazených knih je také broumovský lékárník Romuald Dauscha. Kromě vlastnických vpisků se v knihách nacházejí dedikace: Janu Žočkovi, Vilému Žočkovi, Vilému Václavu Žočkovi farářů v Machově, Antoniu Bayerovi, Vincentiu Dauschovi, Hieronymu Růžičkovi, Fortunatu Meyerovi. Dedikace však byly záležitostí převážně 19. století, netýkají se knih z původního Strahlova katalogu. Ne vždy lze vlastnictví dohledat správně, uživatelé např. neváhali vyříznout část strany se zápisem minulého majitele nebo znaky dnes již nepřečteme.

Nejčastějším způsobem získávání knih do knihovny v této době byly nákupy za celý klášter, které prováděli řádoví rezidenti sídlící v Praze a Vídni kvůli vyřizování úředních záležitostí řádu podle pokynů břevnovsko-broumovského opata a pravděpodobně také na objednávku jednotlivých bratrů, kterým pak byly knihy ponechány tzv. *ad usum* (10). Tak se v Broumově ocitl vedle knih výše jmenovaných řádových i mimořádkových osob např. svazek z kláštera paulánů v Praze (*Kanzelreden* Johanna Nepomuka Tschupika, Vídeň 1786, sign. 24A50, s vlastnickým vpiskem *Bibliotheca fratris Paulano in Pragae*), i kniha z pražské lékařské fakulty: v dvousvazkovém díle Luise de Mercada *Opera Omnia* (Frankfurt 1608, sign. 24A7) je vlastnický vpisek *Catalogo librorum Facult. Medicae Pragensis inscripti* 1668. Je možné, že tyto knihy byly získány nákupy v aukcích.

Ojediněle nesou knihy silné známky aktivního užívání, kdy na volné strany na začátku i konci knihy jsou vpisovány souvislé zápisky. Tak např. v knize *Jeana Prévosta Medicina pauperum* (Leiden, 1693, sign. 24D116) jsou bohaté ruční vpisky s různými zdravotními stavy a předpisy. Populární knihou, možná symbolicky jako dárek nebo znak dosažení lékařského statusu, byly jistě Hippokratovy *Aforismy*, které jsou v knihov-

7 Přesnou konkordanci dochovaných a případně chybějících knih z této skupiny se nepodařilo provést. V projektu Brána moudrosti otevřená byly zpracovávány také knihy z chráněného depozita, ovšem šlo o veškeré prvotisky do roku 1500, nejen medicínské, a mohly tak být opomenuty novější vzácné tisky. Při zpracovávání oddělení Medici již nebyl do chráněného depozita přístup.

ně hned tři (2× Leiden 1675, Amsterdam 1685, sign. 24Cβ30, 24D120, 24Dβ16), také s rozsáhlými poznámkami.

Vedle konventní knihovny byla farmaceutická literatura přirozeně přítomna v místní lékárně, která se v 17. a 18. století nacházela přímo v areálu kláštera (11). Dle inventáře majetku z roku 1787 čítala lékárnická knihovna 15 titulů. Byla zde především úřední i starší dispensatoria: pražské Kirchmayerovo dispensatorium, rakouské, vídeňské, wirtenberské, Augsburský lékopis (*Pharmacopoeia Augustana renovata*), *Neyer Taxa a Pharmacopoeia universalis* Johanna Schrödera (zde zapsána německy jako „*Arzneyschatz*“). Dále pak dvě obecná lékařská díla (*Praxis medica* francouzského lékaře Lazare Riviere a *Opera omnia* německého lékaře Johanna Dolaea), encyklopedický vícejazyčný slovník Ambrogia Calepina a dva herbáře (*Krauterbuch* Adama Lonitzera a „*Botanisches Buch ohne Titel*“). Překvapivé se mohou zdát tři knihy o ženských nemocech (*de morbis mulierum*) Rodriga de Castra, Johanna Nicolase Pfuera a Nicolase de la Roche⁸. Můžeme jen spekulovat, že řádoví lékárníci se chtěli zorientovat také v otázkách léčení žen. U pražského dispensatoria, Taxy, Augsburského lékopisu, Johanna Schrödera a Adama Lonitzera nacházíme shodu se Strahlovým katalogem, knihu Lazara Riviere naopak Strahlův katalog nezachycuje, ale v současnosti v knihovně je. Inventář lékárny neuvádí rok a místo vydání, takže totožnost knih nelze plně prokázat, přesto lze dovodit, že mezi lety 1787 a 1801 zřejmě byly knihy z lékárny předávány do konventní knihovny. Odpovídá to celkovému vývoji lékárnictví po vydání generálního zdravotního normativu z roku 1770. Postupně se vyvíjela síť veřejných lékáren a klášterní lékárny od té doby mohly působit jako veřejné jen v místech, kde nebyla lékárna dostupná⁹. V Broumově byla mimo klášter zřízena lékárna U Zlatého orla (12), kterou na konci 18. století provozoval Amandus Punzet a po

něm v 19. století rod Dauschů¹⁰. Klášterní lékárna se tedy v této době musela omezit pouze na klášter.

Závěr

Fond medicínské literatury v konventní knihovně v Broumově k roku 1801 obsahoval přes 460 titulů. Značný díl knih v konventní knihovně byly starší tituly z 16. století, mezi nimiž byla řada klasických autorit středověké a antické medicíny i pozdější objemná celková medicínská kompendia, takové knihy musely mít již v té době spíše funkci sběratelskou a reprezentativní. Početně však převažovala soudobá literatura z 2. poloviny 18. století a přibližně třetina knih z katalogu *Medici* se ve fondu dochovala do současnosti. Farmaceutická a botanická literatura ve fondu *Medici* měla oproti celku významnější podíl starých tisků, proto například z botanických příruček – herbářů v dnešním oddělení knihovny není žádný, nejstarší tisky včetně dvou herbářů jsou však dnes uchovávány v odděleném depozitu. Mezi farmaceutickými knihami v katalogu byla také soudobá literatura včetně farmakologických příruček a knih, které ještě krátce před sepsáním katalogu používala klášterní lékárna.

Vlastnické poznámky u dochovaných knih ukázaly, že nejčastějšími majiteli a uživateli knih v konventní knihovně byli sami řeholníci, kteří se věnovali medicíně ať již jako studenti, lékaři nebo lékárníci, a že knihy spolu s nimi mezi kláštery migrovaly. Na knihách zařazených do fondu později bylo také nalezeno spojení s broumovskými lékárníky rodu Dauschů. Cesty knih do knihovny, kde se staly součástí katalogu, však byly různé, poznámky byly nalezeny pouze na malé části knih a některé záznamy se nepodařilo určit. Je tak stále otevřený prostor pro další úvahy o užívání knih a o propojení konventní knihovny s životem města a okolí.

8 Inventář lékárenské knihovny kláštera Broumov je součástí archivního fondu Velkostatek Broumov, Státní oblastní archiv Hradec Králové, odd. Zámorsk.

9 Hlavní grémium lékárníků evidovalo na počátku 19. století v Hradeckém kraji lékárny v městech Borohrádek, Broumov, Dobruška, Králíky, Jaroměř, dvě lékárny v Hradci Králové, Dvůr Králové, Kuks (tato jediná byla řádovou lékárnou špitálu Milosrdných bratří), Náchod, Nové Město nad Metují, Police, Rychnov, Trutnov, Třebechovice pod Orebem, Žamberk.

10 Z rodu Dauschů první přišel do Broumova Vincenc Dauscha (1787–1850, původem ze Smiřic) jako student klášterního gymnázia, vystudoval poté farmacii, oženil se s dcerou lékárníka Punzeta a převzal jeho lékárnu. Dalšími lékárníky byli jeho syn a vnuk Romuald Dauscha a Bruno Dauscha.

LITERATURA

1. Bolom-Kotari M, Kolda J. Stručné dějiny broumovské konventní knihovny. In: Brána moudrosti otevřená, Knihy a knihovny broumovského kláštera. Hradec Králové 2020, s. 57–60.
2. Zahradník Z, Kolda J. Evidence knihovního fondu v broumovské konventní knihovně na přelomu 18. a 19. století. In: Brána moudrosti otevřená, Knihy a knihovny broumovského kláštera. Hradec Králové 2020, s. 91–115.
3. Strahl Rupertus: Catalogus librorum prohibitor/um/, item ad medicinam, oeconomiam pertinentium, nec non choralium ac ritualium extra usum repositorum, denique calendaria, novellas, catalogos, res quasdam litterarias, variaque miscellanea, 1801. Uloženo v konventní knihovně Broumov, značka (PNP) A 296/S, 1995/R. (nepublikovaný pramen)
4. Machová B. Analýza fondu *Medici* broumovské klášterní knihovny na základě katalogu Ruperta Strahla z roku 1801. Bakalářská práce, Univerzita Hradec Králové 2022. Související soupis knih na online úložišti https://unihk-my.sharepoint.com/:x/g/personal/rybenk11_uhk_cz/EUVVYNq4MRtHlLuleTzejAB8MJpgWLY-P3UbGpXCtCo5w?e=GweOlw
5. Kolda J. Zárodoky zdravotnických knihoven českých milosrdných bratří. Česká a slovenská farmacie. 2018; 67/5, s. 216 – 220

6. Zahradník Z. Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století. Východočeské listy historické. 2017; 37, s. 87–111.
7. Drábek P. Vývoj lékopisů. In: Dějiny vědy a techniky, 19. seminář pro vyučující dějin věd a techniky, Praha: Národní technické muzeum 2002, s. 45–47.
8. Rábai K. The Benedictine Library in Broumov and its Medical Collection, Journal of History of Culture, Science and Medicine, 2017 [cited 2024 Aug 12], available from http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=436#_ftn11
9. Memorium Abbatum et Fratrum (soupis břevnovských a broumovských řeholníků). Praha 1888
10. Kolda J. Správa broumovské konventní knihovny v 17. a 18. století, Folia Historica Bohemica. 2019; 34/2, s. 321–345
11. Kolda J. Lidé a knihy v broumovském konventu 17. a 18. století. In: Brána moudrosti otevřená. Knihy a knihovny broumovského kláštera. Hradec Králové 2020, s. 67–90.
12. Archivní fond Hlavního grémia lékárníků, kniha 2 – matrika HGL (inv.č.5), České farmaceutické muzeum Kuks, [cited 2024 Aug 12], available from https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-UKFFVHHG-LINVC5KN2_3KOSK2F-cs#search